

Läroarutbildningen

Självständigt arbete, 15 hp, Höstterminen 2012

Kurs: GO2963

Handledare: Per-Eric Nilsson

Ansvarig instution: Instutionen för pedagogik, psykologi och idrottsvetenskap

Barns sorgearbete

- pedagogers bemötande av barn i sorg

Författare:

Katrine Bergström

Matilda Lundberg

Abstract

Författare: Katrine Bergström och Matilda Lundberg

Titel: Barns sorgearbete – pedagogers bemötande av barn i sorg

Engelsk titel: Children and grief – how teachers deal with grieving children

Antal sidor: 28

Sorg är ett omfattande område och denna studie fokuserar på hur lärare i förskolan och i skolan hanterar och arbetar med barn och elever som förlorat någon nära anhörig eller andra personer i barnets närhet. Ett syfte med studien är att få en uppfattning om hur lärare i förskola och skola upplever sig rustade inför bemötande av barn och elever som har drabbats av sorg genom dödsfall samt hur det tar sig i uttryck i praktiken. Ett annat syfte är också att undersöka om skillnader finns i sorghantering i förskola och skola. För att få svar på vår frågeställning har en enkätundersökning på sex olika skolor och förskolor i en kommun genomförts. Trettiofyra verksamma lärare i skolan i årskurserna F-6 och i förskolan har deltagit i undersökningen. Vi har även tagit del av aktuell forskning och litteratur inom ämnesområdet. Studien har visat att det råder skillnader mellan förskola och skola i hur man hanterar mötet med barn i sorg. Detta beror främst på ålder och mognad hos barnet. Studien visar också att det råder bristfälliga kunskaper om innehållet i de krisplaner som finns, vilket borde påverka hur rustade pedagogerna är.

Nyckelord: barn, sorg, krishantering, sorgearbete

Innehåll

1 BAKGRUND	1
1.1 Syfte och frågeställningar.....	2
2 TEORIAVSNITT	3
2.1 Bemötande.....	3
2.2 Hur var det förr?.....	5
2.3 Krisens olika faser.....	5
2.4 Barns reaktioner.....	7
2.5 Sorgen i olika åldrar.....	9
2.6 Bemötande av barn i sorg.....	11
2.7 Krishantering i förskola och skola.....	13
3 METOD	15
3.1 Undersökningsmetod.....	15
3.2 Urval och tillvägagångssätt.....	16
3.3 Bearbetning och analys.....	17
3.4 Realibilitet och validitet.....	17
3.5 Etiska principer.....	18
4 RESULTAT OCH ANALYS	19
4.1 Medvetenhet om krisplanens innehåll.....	19
4.2 Pedagogers hantering av barns sorgearbete.....	20
4.3 Fortbildning.....	22
5 DISKUSSION	24
5.1 Resultatdiskussion.....	24
5.2 Metoddiskussion.....	26
REFERENSER.....	27
BILAGA 1-2	

1. Bakgrund

”När det oväntade sker måste skolans personal vara rustad att ge stöd i sorgearbetet och i undervisningen under en lång tid framåt. Att skapa trygghet och finnas nära barnen och vara förberedd på att möta barns tankar och reaktioner kräver kunskap och förberedelse. Kraven på skolans medarbetare är stora och därför behövs insatser som stärker rektorers och lärares förmåga att agera professionellt i svåra situationer.” (Myndigheten för skolutveckling 2006:11).

I samband med en rad händelser som uppmärksammats i media där barn under olika omständigheter drabbats av sorg väcktes våra funderingar kring hur skolan och förskolan bemöter och hanterar dessa situationer.

Som blivande förskollärare och lärare anser vi att det är viktigt med kunskaper om hur bemötandet av barn som drabbats av sorg bör ske eftersom vi med all sannolikhet någon gång kommer att ställas inför denna situation i vår yrkesverksamhet. Genom ökad förståelse tror vi att vi har bättre förutsättningar att hjälpa och stötta barnet. Enligt läroplanen för grundskolan, Lgr 11 är den enskilda elevens välbefinnande och utveckling något som ska prägla den pedagogiska verksamheten (Skolverket 2011). Vidare ingår det i uppdraget att skolan har ett ansvar att anpassa undervisning med hänsyn till varje enskild elevs förutsättningar och behov där eleven ska mötas av omsorg, omtanke och generositet. I läroplanen för förskolan, Lpfö 98 står följande: ”Barn som tillfälligt eller varaktigt behöver mer stöd än andra skall få detta stöd utformat med hänsyn till egna behov och förutsättningar.” (Skolverket 2010:5). Det betyder att vi som blivande lärare och förskollärare inte kan ”fly undan” det faktum att vi bör vara rustade inför att hantera situationer då barn har drabbats av sorg, inte enbart för att vi själva anser det, utan för att det också är något som uttrycks i de nationella styrdokumentet. Vi anser att det därför är viktigt för alla verksamma pedagoger att vara förberedda inför sådana situationer. Sorg kan visa sig på många olika sätt och av olika anledningar, denna undersökning riktar sig mot sorg följt av dödsfall i barnets närhet.

1.1 Syfte och frågeställningar

Syftet med studien är att undersöka hur väl rustade pedagoger inom skolan och förskolan upplever sig inför mötet med barn i sorg samt om det finns skillnader mellan förskola och skola i hur rustade pedagogerna är. Studien utgår från följande frågeställningar:

*Hur väl rustade upplever pedagoger inom skola och förskola sig vara inför möte med barn i sorg?

*Finns det skillnader mellan pedagoger i förskolan och pedagoger i skolan i hur rustad pedagogen upplever sig vara i möte med barn i sorg?

2. Teoriavsnitt

Att hantera barns sorg efter ett dödsfall är en situation där många kan känna sig obekväma och osäkra. Det finns antagligen inte något entydigt svar på hur en pedagog bör agera i situationer då barn känner sorg, alla är individer med olika förutsättningar och behov vilket kräver olika bemötande. Vi kommer att redogöra för olika aspekter kring detta med utgångspunkt från aktuell forskning och litteratur. Kapitlet är indelat i följande avsnitt – Bemötande, Hur var det förr, Krisens olika faser, Barns reaktioner, Sorgen i olika åldrar, Bemötande av barn i sorg och Krishantering i förskola och skola.

2.1 Bemötande

Att känna sorg efter att förlorat någon närstående är en normal reaktion och det är något som de flesta behöver bearbeta på något sätt (Kide 2002). Detta innebär att det är viktigt för den sörjande att få stöd av personer i dess omgivning. För barn som mist någon som betytt mycket för dem spelar bemötande från föräldrar, vänner och personal inom den pedagogiska verksamhet där barnet befinner sig en central roll. Hur lång tid bearbetningen tar ser olika ut beroende på en rad olika faktorer. Exempel på detta är hur den avlidne dog, ålder och kön på det sörjande barnet och i vilken utsträckning den som sörjer får hjälp och stöd i sin sorgeskris. Oftast går det fortare att bearbeta sorgen om dödsfallet var väntat än om det skett plötsligt, eftersom de efterlevande har kunnat påbörja sin bearbetningsprocess i ett tidigare skede, det vill säga innan dödsfallet inträffat.

Inom lärarprofessionen kan bemötande ses som en viktig del i yrkesutövandet där förutsättningar och krav på ett gott bemötande är att förväntas från såväl elever och föräldrar som övriga kollegiet och samhället i stort. Det har dessutom visat sig att bemötandet från vuxna personer i ett barns omgivning har stor betydelse för hur barnet tacklar sin sorg och förlust när någon närstående mist livet. Forskning visar att de barn vars föräldrar är så djupt inne i sin egen sorg och förtvivlan, och därmed inte finns tillgängliga för att stötta sina barn får allvarliga problem i att bearbeta sin egen sorg (Dyregrov & Dyregrov 2010). Föräldrarnas sorgprocess påverkar alltså till stor del hur barnet hanterar och påverkas av sorgen men det är också viktigt att omgivningen, bland annat personal inom förskola och skola har kunskaper om bemötande av barn i sorg. Bemötande är alltså ett centralt begrepp inom det ämnesområde vi har valt att behandla i detta arbete och därmed också relevant att belysa utifrån följande:

” Det goda bemötandet i vården kännetecknas av att vårdpersonal möter vårdsökande människor på ett sätt som värnar om deras *integritet* och *autonomi* och svarar mot det behov av *förståelse* och *trygghet* som uppstår i kontakt med vården. Dessutom framstår förväntningarna om *tid* och *delaktighet*, tillsammans med önskemål om *livskvalitet*, som aspekter som inte kan förbises.” (Croona 2003:19)

Croona (2003) beskriver i sin avhandling hur man främst inom vården ser på bemötandet på olika sätt. Vissa aspekter av det som beskrivs kan mycket väl implementeras inom andra professioner, inte minst i läraryrket. En aspekt av bemötande kan beskrivas som mellanmännsliga kommunikationer där olika förväntningar och krav finns hos de parter som är inblandade. Ett gott bemötande handlar om en tillfredsställelse kring i hur stor utsträckning dessa förväntningar och krav uppfylls. Inom olika professioner ställer detta också krav på en viss bemötandekompetens och Croonas studie visar att gott bemötande är något som anses vara medfött och en integrerad del av den personliga identiteten. Uppväxtmiljö och de normer som utmärkt denna anses ligga till grund för vad som utmärker ett gott bemötande. Dessa normer utmärks bland annat av vänlighet, ärlighet och omsorg.

Respekt är ytterligare ett begrepp som benämns i Croonas studie i samband med gott bemötande vilket är något som förutsätter närvaro, lyhördhet och ett mått av försiktighet. Närvaro innebär inte endast en fysisk eller rumslig närvaro utan det handlar om att dessutom sinnligt finnas där och denna närvaro bör utmärkas med ett uppriktigt känslomässigt intresse och engagemang. Vården som förståelse, värme och engagemang anses som viktiga förutsättningar för ett gott bemötande. När ett barn förlorat någon älskad i sin närhet och befinner sig i en orolig situation bör därmed dialogen med dessa genomsyras utav dessa värden. Detta förutsätter dessutom en engagerad dialog som genomsyras av respekt för barnets behov och önskningar.

En annan aspekt av bemötande är den tidspress som i många fall kan upplevas som ett hinder för att uppnå goda möten. Detta är troligen även ett problem inom skolans värld, där timplaner och kursplaner måste följas. Vid bemötande av barn som drabbats av sorg uppstår naturligtvis frågor om hur mycket tid som kan läggas i anspråk till att bemöta den drabbades sorg och hur detta ska hanteras. Det finns säkert varierande uppfattningar kring detta, men Croonas studie visar att genom att låta sorgearbetet ta lite längre tid och ge den tid som behövs är väl förvaltat tid eftersom dessa förutsättningar skapar goda möten.

2.2 Hur var det förr?

Kide (1991) beskriver skillnaden mellan förr och nu beträffande dödsfall i barnets närhet. Förr sågs döden som något naturligt och barnen var delaktiga i hela processen på ett annat sätt än idag. Förr dog de allra flesta i hemmet, i alla fall om dödsfallet kom av ålderdom eller sjukdom och hela familjen inklusive barnen fanns närvarande. Barnen var alltså med i alla skeden, från sjukdom till dödsfall och även vid tiden som kom närmast efter dödsfallet. På detta sätt blev döden något naturligt även för barnen och de var väl medvetna om att döden var något som var oundvikligt för allt levande. Tyvärr är det i dagens samhälle inte helt ovanligt att barnen stängs ute från dessa situationer, alltså de tillfällen som skulle kunna ge dem en större förståelse för döden och vad som händer.

2.3 Krisens olika faser

Lundmark (2009) beskriver de olika faser som människor genomgår vid kriser av olika slag, exempelvis vid dödsfall. Olika individer reagerar på olika sätt men just dessa faser är något som kan ses som gemensamt för alla människor som drabbas av en kris. Just sorgkrisen indelas i fem olika faser vilka inte kan skiljas helt från varandra utan de går ibland in i varandra och ibland kan en människa återgå till en tidigare fas för att kunna komma vidare. Sorgens fem faser är chockfasen, kontrollfasen, reaktionsfasen, bearbetningsfasen och nyorienteringsfasen. Chockfasen varierar i tid, den kan pågå bara en liten stund eller någon vecka. Chocken påbörjas direkt när en människa fått besked om ett dödsfall och känslan i denna fas är mycket intensiv och påfrestande för personen. Det är inte säkert att omgivningen märker att personen befinner sig i ett chocktillstånd eftersom detta kan uttrycka sig på väldigt olika sätt. Hur en människa i chockfasen reagerar är som sagt väldigt individuellt och inget sätt är fel eller konstigt. En vanlig reaktion är dock att den drabbade har svårt att inse vad som inträffat (Kide 2002). Många upplever också att man befinner sig i ett känslomässigt ”vaccum” och upplevelser av en slags ”förflamning” är vanligt. Chocktillståndet kan vara ett sätt att distansera sig från det jobbiga som hänt och inte sällan är detta en period som personen vid senare tillfälle kan ha svårt att komma ihåg.

Nästa fas Lundmark (2009) beskriver är kontrollfasen som alltså kommer efter chocken. I chocktillstånd kan människan fortfarande förneka förlusten av någon annan däremot i kontrollfasen handlar det mycket om att klara av att ordna upp allt praktiskt som finns kring

ett dödsfall, till exempel begravningen. I den här fasen är det vanligt att en människa sätter sina egna känslor åt sidan för att enbart fokusera på det som måste göras och detta varar ofta just fram tills att begravningen är avklarad. Under den här perioden finns det vanligen hela tiden människor runt omkring som ger stöd om det behövs. Inte sällan upphör det dagliga stödet för någon i sorg efter begravningen då de stödjande istället mer och mer återgår till sina normala liv med sina arbeten och familjer.

Den tredje fasen Lundmark (2009) beskriver att människan därefter kommer in i är reaktionsfasen. När det inte längre går att på något sätt förtränga vad det är som faktiskt har hänt och det är dags att försöka återgå till vardagen. I den här fasen finns mycket känslor inblandade, ett liv utan en närstående påbörjas och det kan ta tid att vänja sig vid en sådan omställning. Ingen kan säga att några reaktioner är de rätta utan alla individer hanterar situationen på olika sätt. Det som däremot kan vara ett varningstecken är om inga reaktioner alls syns hos en människa i sorg som befinner sig i reaktionsfasen. Ilska är en vanlig känsla och ilskan kan riktas åt vilket håll som helst. Inte sällan anmäler personen i sorg andra människor eller institutioner som de anser ha bidragit till den närståendes död. Att skuldbelägga sig själv är inte heller ovanligt utan en naturlig reaktion under reaktionsfasen. I en sorgeskris är denna fas den som många upplever vara den svåraste och jobbigaste. Hos barn och ungdomar är det vanligt med reaktioner som frustration, besvikelse, ångest, ilska och koncentrationssvårigheter (Kide 2002).

Påföljande fas sägs enligt Lundmark (2009) vara bearbetningsfasen och den går inte till en början helt skilja från reaktionsfasen då dessa två oftast går in i varandra. De känslor som finns under reaktionsfasen mildras efterhand och personen når då bearbetningsfasen. Först i den här fasen kan människan i sorg åter igen känna glädje och uttrycka den. Allt fokus ligger inte längre på sorgen utan det är möjligt att leva livet som alla andra. Detta kan dock variera från dag till dag men det märks att personen är på väg tillbaka till ett normalt liv igen och lärt sig leva med sorgen till skillnad från tidigare i sorgeperioden. Kide (2002) har en annan benämning på bearbetningsfasen, han använder istället begreppet reparationsfas. Han beskriver i likhet med Lundmark hur denna fas innebär att den sörjande börjar må lite bättre själsligt och återfår förmågan att blicka framåt och kunna ta itu med livets uppgifter igen. Den efterlevande orkar nu i större utsträckning ta kontakt med vänner i sin omgivning.

Den sista fasen är nyorienteringsfasen och för den här fasen finns ingen sluttid eller något som personen går vidare från utan handlar om hur livet fortsätter utan den närstående som inte längre finns med (Lundmark 2009). Det skulle kunna kallas för livet efter sorgen, även om sorgen kanske alltid kommer att finnas närvarande på ett eller annat sätt så går livet vidare och det går att leva det fullt ut igen. Det förekommer fortfarande vissa svårigheter att anpassa sig till den nya situationen, men allt börjar successivt kännas lite lättare och sorgeattackerna kommer inte lika ofta som tidigare. I nyorienteringsfasen kan de efterlevande tänka på den avlidne utan att börja gråta och istället till och med skratta åt de minnen man har om personen.

Dyregrov & Dyregrov (2010) betonar att dessa faser inte nödvändigtvis behöver vara fasta eller följa något mönster och de behöver inte heller passa in på alla. Människor är unika vilket innebär att vi också sörjer på olika sätt. Behovet av att bearbeta sin sorg kan variera beroende på hur stark sorgereaktionen är. Denna variation är viktig att vara medveten om i bemötandet av barn och ungdomar som mist någon närstående. Omgivningen har ofta olika slags förväntningar på hur en reaktion ”borde” vara i dessa situationer. Det är inte alls säkert att den sörjande faktiskt sörjer i så stor utsträckning som vi tror, vilket kan skapa en stor press att tvingas reagera på det sätt omgivningen förväntar sig. Det finns också risker med att indela sorgesfaserna i faser eftersom det är lätt kan leda till förväntningar att sorgprocessen har någon slags tidsbegränsning. Omgivningens har ofta förväntningar att det blir lättare för den efterlevande att hantera sorgen efter en viss tid. Så kan det möjligen också vara men hur länge en ”viss tid” är individuellt, som nämndes tidigare varje individ är unik och vi sörjer på olika sätt och det finns således inte heller någon mall som passar för alla när sorgen blir lättare att bära.

2.4 Barns reaktioner

Hur barn reagerar när de möter sorg kan variera oerhört mycket. Enligt Dyregrov (1999) kan reaktionerna vid en nära anhörigs dödsfall variera från helt utebliven reaktion till yttrande av mycket starka känslor. Att inte få någon reaktion från barnet kan verka konstigt för vuxna men är relativt vanligt. Andersson (1995) skriver att barns reaktioner inte alltid visas utåt men barn kan ändå känna smärta och sorg inombords. Vuxna kan bli förvånade över detta och kan relatera det till att barnet inte förstår den information de fått eftersom de inte agerar på det sätt som vi själva skulle göra. Även barn går i detta skede in i en chockfas vilket kan leda till

irrationella reaktioner. Det är inte helt ovanligt att barnet direkt efter ett dödsbud återgår till sin vanliga lek. Orsaken till det kan vara att just i leken är allt som vanligt, precis som innan och där kan barnet vara till dess att det klarar av att möta de känslor som kommer vid en förlust.

Enligt Andersson (1995) behöver barn som befinner sig i chockfasen bemötas genom att få information på ett försiktigt men tydligt sätt. Sedan är det viktigt att som vuxen hela tiden finnas i närheten när barnet behöver stöd i sin sorg. Genom att visa att man finns där och låter barnet känna närhet oavsett vilka reaktioner som kommer till uttryck är viktigt. Inte sällan reagerar ett barn i sorg med ilska mot den person som kommer med beskedet och vid det tillfället är det viktigt att den vuxna inte backar undan utan finnas där för barnet och ta emot dessa reaktioner vilka de än blir. Att ilskan är riktad mot den som berättade om dödsfallet, är en normal reaktion i chockfasen. Även Dyregrov (2010) beskriver dessa känslouttryck som kan följas av ett för barnet jobbigt besked, här beskrivs också att ilskan inte enbart riktas mot människor i närheten utan även mot barnet själv som ger sig själv skulden för det som hänt.

Dyregrov (2010) skriver att det även vid en traumatisk händelse är vanligt att barnet verkar rädd eller kan få ångestattacker, detta är ett tecken på att barnets förr kanske så trygga tillvaro på något sätt har förändrats genom denna händelse. I uppväxten skapar barnet band med de närmaste och känner en trygghet i att veta att allt är som vanligt och antagligen alltid kommer vara det. Genom exempelvis ett dödsfall i barnets närhet så kullkastas denna trygghet och barnet blir varse om att det som hen enbart trodde hände andra också kan drabba barnet personligen. Ett barn som varit med om en förlust kan få svårigheter att kontrollera sina känslouttryck, det kan till exempel handla om att barnet ofta blir ledset och gråter vid minsta motgång.

Vidare beskriver Dyregrov & Raundalen (1995) hur bristfällig informationen vid ett dödsfall av en nära anhörig kan bli till ett barn. Det är för det mesta föräldrarna som lämnar detta jobbiga besked till barnet och inte sällan befinner sig även föräldern vid detta tillfälle i sorg vilket kan leda till att samtalet med barnet inte blir så informationsrikt som det bör vara. Barnet får kanske bara en förenklad version av händelsen och inte så mycket uppgifter som hen behöver för att kunna hantera den traumatiska händelsen. Barnet får inte heller alltid vara med på alla de situationer som följer efter ett dödsfall exempelvis att få se den döde eller vara med på begravningen. Den vuxna menar nog oftast väl med detta och ser det som ett sätt att

skydda barnet från det som hänt men istället leder det till att barnet inte får en riktig förståelse för vad som hänt.

Alla barn reagerar givetvis inte likadant och Dyregrov & Raundalen (1995) beskriver olika faktorer som kan påverka hur barn reagerar vid en förlust av en närstående. Dessa faktorer är också relevanta för om barnet kommer utveckla posttraumatisk stress eller inte. Det kan handla om faktorer som hur snabbt dödsfallet skedde, fanns det någon tid för barnet att på något sätt förbereda sig på vad som skulle hända? Det spelar också en väsentligt stor roll om barnet själv var närvarande vid dödsfallet och om detta skedde på ett chockartat sätt. Hur stabilt barnet är känslomässigt för tillfället är också något som har relevans samt tidigare erfarenheter och mognad att hantera liknande situationer. Hur svår förlusten är för barnet har även att göra med vilken relation den döde och barnet hade och om personen dog av ålderdom eller av en mer onaturlig orsak. Det värsta för ett barn tros vara att mista en förälder, därefter följer syskon och eventuellt också nära vänner. Omgivningens reaktioner är också det en viktig faktor för om barnet kommer få några posttraumatiska reaktioner. Vuxna kan på egen hand söka reda på information som de behöver medan barnen är beroende av att någon är öppen mot dem och pratar om det som har hänt, detta är viktigt för att barnet ska kunna hantera förlusten.

2.5 Sorgen i olika åldrar

Forskning har kommit fram till att mycket små barn reagerar på separation och förlust, men eftersom dessa barn inte kan berätta om sina upplevelser blir det svårt att hantera och därmed svårt att sätta en undre gräns på när barn kan känna sorg (Gyllenswärd 1997). Vid 2-årsåldern uppfattar barn att döden finns, uppfattningen hos barnet är dock att det är tillfälligt och att den döde kan komma tillbaka, det lilla barnet har alltså uppfattningar om att döden är något som ”går över” och är något som kan upphävas. Små barn, före 5 års ålder förstår inte fullt ut vad döden innebär de har heller inte förståelse för vad orden *alltid* och *aldrig* innebär. De påverkas dock av hur vuxna i närheten reagerar på sorgen men saknar förmåga att förstå och bearbeta denna. Om vuxna reagerar på sorgen på ett sådant sätt att de ”uppslukar” av sin egen sorg och förtvivlan och barnet lämnas utanför är det vanligt att barnet upplever känslor av rädsla och övergivenhet. Känslor av skuld hos barnet är också vanliga och med anledning av detta är heller inte ovanligt att barnet har en föreställning om att ett extra snällt beteende kan medföra att den döde kommer tillbaka.

Motsatta reaktioner där barnet blir utagerande med reaktioner av ilska är också vanliga och kan kopplas till den skuld barnet känner där det finns en förväntan att få det straff som barnet anser sig förtjäna. Denna ilska kan riktas mot den som dött, mot någon inom familjen eller mot omgivningen på olika sätt och den är svår att begripa både för barnet och också för omgivningen (Lundmark 2009). Som vuxen i barnets närhet är det viktigt att vara medveten dessa reaktioner och att också kunna förklara för barnet att ilska över att ha förlorat någon man tycker om är en naturlig reaktion.

Från femårsåldern fram till nioårsåldern har en större förståelse för vad döden innebär utvecklats hos barnet, men förhoppningar om att döden kan upphävas och att den döde ska komma tillbaka finns fortfarande (Gyllenswärd 1997). Det är också vanligt i den här åldern att döden ges personliga egenskaper såsom liemannen eller liknande. Detta medför att många tror att denna person också kommer tillbaka för att hämta någon annan i dess närhet och det finns vanligen en stor och stark oro och rädsla för att förlora andra nära och kära. Det kan till exempel räcka med att en efterlevande förälder är sen hem eller till fritids efter arbetet för väcka en oro hos barnet att något allvarligt har hänt.

Först i nioårsåldern utvecklas barnets förståelse för vad döden egentligen innebär vilket också hänger ihop med att det är först nu de förstår den fulla innebörden av orden *alltid* och *aldrig* (Gyllenswärd 1997). I den här åldern inser barnet att döden är oåterkallelig och att den är en del av livet som ingen undkommer. I detta avseende är det en svår ålder att drabbas av dödsfall eftersom barnet har insikten om vad döden innebär men saknar intellektuell mognad att bearbeta detta. Hopp om att den döde ska komma tillbaka och den tröst detta kan innebära finns heller inte längre, vilket många barn upplever mycket svårt. Det är också vanligt att sorgen förnekas och trycks undan med motsatta känslor än dem man egentligen upplever, rädsla kommer i uttryck som tuffhet och utagerande beteende och sorg kan ge uttryck som skämtsamhet och glättighet.

För många barn går det dåligt i skolan efter en förlust av någon närstående. Förklaringen till detta anses höra samman med barnets svårigheter i att koncentrera sig till följd av det inträffade (Lundmark 2009). Den drabbade har många tankar och funderingar som upptar mycket energi. Tankarna kan exempelvis vara upptagna av om hur det är hemma, hur framtiden kommer att bli eller hur det var innan dödsfallet inträffade. Detta medför i sin tur att

det helt enkelt inte finns plats för energikrävande skolarbete och läxor. Det händer att denna nedsatta koncentrationsförmåga kan vara under en lång tid, ofta i flera år vilket är betydligt längre än vad många i omgivningen tror. Som lärare är det viktigt att vara medveten om detta så att det drabbade barnet tillhandahålls extra stöd i skolarbetet.

2.6 Bemötande av barn i sorg

”Barn kan öppet visa sin sorg eller dölja den, de kan förtränga sin sorg och de kan försöka glömma den. Deras reaktioner är lika varierande som de vuxnas, smärtan kan sitta lika djupt och vara lika länge som de vuxnas sorg. För att kunna hjälpa och stödja barn i sorg måste vi förstå denna mångfald, respektera sorgens många uttrycksformer och vara lyhörda för de signaler som barnen ger oss om hur de upplever situationer”. (Dyregrov & Raundalen 1995:27)

Frågan är då vad de vuxna i barnets närhet kan göra för att underlätta i sorgen, hur bör barn som befinner sig i sorg bemötas? Enligt Andersson (1995) beror det givetvis mycket på vilken ålder barnet är i men det finns ändå vissa saker som bör tänkas på som kan ses som gemensamt för barn i de flesta åldrar. Det viktigaste är att finnas där för barnet och ta hand om det och inte bli skrämmd för de olika känslor som barnet kan visa i dessa situationer, helt enkelt att finnas där oavsett vad barnet säger eller gör. Den vuxna måste också vara beredd på att besvara alla frågor som barnet kan komma med. Frågorna kommer barnet antagligen ställa till den vuxna som hen känner är närvarande och kan hantera situationen, alltså är det viktigt att klara av att vara just den vuxna som inte viker undan i jobbiga situationer. Även Lundmark (2009) menar att det är att ta väl hand om barnet och finnas nära som är det väsentliga. De ska behandlas som man bör behandla alla människor i någon form av chock med ”vätska, vila, värme och vänlighet” (Lundmark 2009). Detta gäller alltså allra mest under den första tiden av sorg då barnet befinner sig i chockfasen.

Dyregrov & Raundalen (1995) beskriver några saker som är bra som pedagog i skolan och förskolan att ha kännedom om för att vara rustade för att möta barn som befinner sig i sorg. En sak som kan vara till en fördel är att som pedagog få gå någon sorts kurs som tar upp dessa situationer. Inte nödvändigtvis alla pedagoger men i alla fall någon i varje arbetslag som sedan kan föra vidare sina kunskaper till kollegorna. Det bör även finnas litteratur tillgänglig på förskolan/skolan så att alla kan ta del av den. Det bör även finnas någon sorts planering för hur man ska hantera en akut situation då någon eller några avlidit och vilka resurser som kan finnas som hjälp. Det är i många fall skolan/förskolan som blir barns trygghet när någonting

har hänt, där kan allt vara som vanligt medan det är kaos och mycket känslor på andra ställen det är därför bra om barnet kan komma tillbaka till verksamheten så fort som möjligt efter att något har hänt. Dock är det viktigt att som pedagog komma ihåg att första dagen tillbaka i ”verkligheten” för barnet kan vara svårt och det är bra att ha någon plan för hur detta tillfälle ska hanteras.

Andersson (1995) skriver att i svåra situationer är personalen i skolan/förskolan extra viktiga i ett barns liv inte minst eftersom de redan förlorat någon så blir de som finns kvar i barnets absoluta närhet extra viktiga. I skolan/förskolan är miljön och tillvaron fortfarande den samma som innan och det kan bli en trygg plats för barnet där allt fortfarande är ”som vanligt”. Så lite som möjligt i barnets vardag bör alltså förändras, det har redan skett en stor förändring och barnet behöver inte fler. Det är svårt och jobbigt för vuxna att se barn som inte mår bra, ofta tycker vi att sådant är något som barn ska slippa och det är väldigt lätt att även om man inte är direkt drabbad själv även känna barnens sorg. Det är i sorgen viktigt att bekräfta barnets känslor och gärna ställa frågor som får barnet att sätta ord på vad hen känner. Det är vanligt att barn får utlopp för sina känslor genom leken och då måste de få det. Som vuxen ska man inte gå in och styra leken men finnas till hands om det finns risk att det spårar ut eller om något barn behöver stöd. Att exempelvis leka begravning kan vara ett sätt att bearbeta denna händelse.

Enligt Andersson (1995) är det inte bara barnen i sorg som vi kommer att möta utan barnets föräldrar befinner sig antagligen i samma sorg. Det är viktigt att även för dem finnas där och fråga hur det är och inte undvika ämnet. Dock får man absolut inte lova mer saker än vad som går att hålla då detta kan gå ut över barnen i verksamheten och först och främst är det för barnen som pedagogerna ska finnas. Kommer en pedagog för nära även föräldern i dennes sorgprocess så kan det vara svårt att skilja på det privata och det professionella även i relationen med barnet.

Vidare skriver Dyregrov & Raundalen (1995) att hur barn reagerar på en förlust är väldigt individuellt. Det är viktigt för personalen i skolan/förskolan att få insikt i hur det hela gått till, om det gått fort eller om barnet på något sätt har varit förberedd på det som hänt. Detta för att kunna planera för hur det hela ska följas upp. Hur traumatisk händelsen har varit spelar en väsentlig roll angående hur det ska följas upp. Dödsfall som sker utan minsta tid för barnet att förbereda sig ger större chock och då krävs det antagligen mer utbildad personal än de vanliga

pedagogerna för att kunna hantera situationen och psykolog eller liknande kan behövas för att hjälpa barnet.

2.7 Krishantering i förskola och skola

När något sker som leder till att ett barn hamnar i sorg så måste personalen enligt Mathiasson (2006) vara förberedd att hantera situationen både akut och under en tid framåt. Därför krävs det förberedelser och någon plan för hur dessa situationer ska hanteras när de händer då de allra flesta pedagoger någon gång kommer att möta ett barn som förlorat någon närstående. Man kan alltså inte säga att bemötande av barn i sorg kan variera så mycket att vi inte behöver vara förberedda utan en god kunskap och handlingsplan behövs för att på bästa sätt stödja barnet. Enligt Dyregrov (2006) ska det finnas en krisplan på alla skolor och förskolor i vilka det går att leta information och stöd för hur svåra situationer bör hanteras. Givetvis finns inte ett sätt att agera men planen ska fungera som en vägledning vid kriser. Det är vanligt att en krisplan tas fram genom en krisgrupp där exempelvis rektor, skolsköterska, kurator och någon pedagog från verksamheten ingår. Några uppgifter som denna krisgrupp ska ha förutom att arbeta fram en krisplan är att även arbeta för att upplysa kollegor om innehållet i den så att detta blir känt för alla i verksamheten.

Vid händelser där ett barn på en förskola eller skola omkommit är det viktigt att personalgruppen tillsammans arbetar fram riktlinjer hur information ska ges till den drabbade klassen eller barngruppen och till övriga på förskolan eller skolan. Anledningen till detta är att rätt information bör ges i ett så tidigt skede som möjligt för att undvika spekulationer och ryktesspridning (Ekvik 1993). Det är därmed en angelägenhet som berör hela skolan eller förskolan, inte bara de som känner den omkomne. Det är även viktigt att upprepa informationen eftersom barn som blir känslomässigt engagerade har svårt att ta in den information som delges. Det är alltså avgörande med konkret och väl underbyggd information för att övriga barn och elever ska kunna ta in informationen, i annat fall är det lätt att fantasin tar över.

Mathiasson (2006) ger beskrivningar om hur man i mötet med elever som drabbats av sorg då en elev på skolan mist livet har gått till väga. Här beskrivs hur stor vikt lades vid att låta elevernas egna funderingar och frågor styra upplägget kring diskussioner kring det som inträffat då dessa tar sig i olika uttryck beroende på ålder. Sexåringars funderingar kring

tragiska händelser ser annorlunda ut än exempelvis tolvåringars. Det är grundläggande att lyssna på vad barnen har att säga och hur de tänker för att skapa en närhet och kontakt med eleverna. Att komma igång med det vanliga skolarbetet så snart som möjligt anses av vissa lärare viktigt men det bör finnas ett uttalat utrymme för att kunna tala det som inträffat då behovet finns. Denna uppfattning delas av Ekvik (1993) som menar att förlusten av en elev eller kamrat är något man glömmer efter en bestämd tidsperiod. Det är därför viktigt att stanna upp ibland för att minnas den man har förlorat.

Det är en tuff utmaning för personalen på skolan/förskolan att möta barn som drabbas av sorg. Mathiasson (2006) menar dock att det är viktigt att ha i åtanke att ingen pedagog ska behöva stå ensam i detta arbete utan ett samarbete och en genomtänkt planering med andra kollegor på arbetsplatsen är grundläggande. Många upplever också en trygghet i att det finns extern hjälp att ta till såsom kuratorer, präster och så vidare.

3. Metod

I följande kapitel kommer vi att redogöra för val av metod i undersökningen. Dessutom kommer en beskrivning att ges av hur genomförandet gått till och en presentation av urvalet kommer visas. Vidare behandlas termerna realibilitet och validitet i förhållande till denna undersökning. Slutligen nämns de etiska riktlinjer vi har utgått ifrån samt en metodkritik.

3.1 Undersökningsmetod

Enligt Trost (2005) bör val av metod styras utifrån de forskningsfrågor som ligger bakom arbetet. Utifrån de forskningsfrågor vi har formulerat – *Hur väl rustade upplever pedagoger inom skola och förskola sig vara inför möte med barn i sorg* och *Finns det skillnader mellan pedagoger i förskolan och pedagoger i skolan i hur rustad pedagogen upplever sig vara i möte med barn i sorg* har vi i arbetet valt att utgå från en kvalitativ hermeneutisk ansats vid val av undersökningsmetod. Bryman (2011) ger en generell och översiktlig bild av denna forskningsmetod och menar att den kan betraktas som en strategi där tyngdpunkten läggs vid att fästa uppmärksamhet vid ordets betydelse. Detta innebär att vikt läggs vid ett tolkande synsätt där kunskapen betraktas som socialt konstruerad. En hermeneutisk ansats bidrar till att olika teorier snarare genereras än att prövas. Teorin kan alltså beskrivas som något som blir en följd av forskningen. En kvalitativ metodansats skulle i detta avseende leda till en mer djupgående förståelse för de orsaker som ligger bakom olika handlingar som inte är mätbara i någon större utsträckning. Grundläggande data utgörs i stor utsträckning av text snarare än betoning av omfattning av data.

Vid kvantitativa forskningsansatser betonas just kvantifieringen vid insamling och analys av data (Bryman 2011). Det innebär att om intresset ligger i att ange frekvenser och en vilja att presentera ett visst antal procent som har den ena eller andra uppfattningen så är en kvantitativ studie rimlig. Teorin kan här ses som något som föregår forskningen där denna prövas snarare än att den blir en följd av den som vid kvalitativa studier. Bryman (2011) menar att det kan vara bra att ställa de två forskningsstrategierna mot varandra, men betonar också att dessa två inte heller är oförenliga. Denna uppfattning delar vi och i undersökningen finns också en viss ansats av kvantitativ karaktär.

Svar på enkäter utgör underlaget för undersökningen. Enkäten är utformad både med strukturerade och ostrukturerade frågor. Strukturerade frågor innebär att det endast finns ett

svarsalternativ, medan ostrukturerade frågor lämnar mer öppna svarsalternativ (Trost 2005). De strukturerade frågorna bestod av en rad påståenden där respondenten fick kryssa i svarsalternativ som stämde in på dem. De ostrukturerade frågorna bestod av tre olika fallbeskrivningar där respondenten har fått möjlighet att svara på hur han eller hon ställer sig inför det som efterfrågas. Våra förväntningar var att vi skulle kunna fästa uppmärksamhet vid de skrivna orden i de strukturerade frågorna och göra en egen tolkning av dessa och försöka förstå olika resonemang eller urskilja varierande handlingsmönster, varpå en kvalitativ studie kunde anses rimlig. Eftersom enkäten innehöll ”kryss-i-frågor” förväntade vi oss att få svar på vår frågeställning i form av hur vanliga vissa uppfattningar är, vilket skulle ge oss möjlighet att ange olika frekvenser. Detta är en anledning varför vi ansåg att även en kvantitativ studie var rimlig.

3.2 Urval och tillvägagångssätt

Vårt arbete har genomförts på en relativt begränsad tid, vilket är en av anledningarna till att vårt val föll på att använda oss av en enkätundersökning. Vi ville i vår undersökning få med ett så stort urval av informanter som möjligt. En enkätundersökning är i detta avseende en mer tidsbesparande metod då det möjliggör insamlande av information från en relativt stor mängd informanter på en relativt kort tid. Detta utgör alltså också en anledning till att valet föll på denna metod. Vi har i vår undersökning använt oss av det som Bryman (2011) kallar bekvämlighetsurval. Bekvämlighetsurvalet innebär att forskaren använder sig av informanter som råkar finnas tillgängliga för tillfället. I ett bekvämlighetsurval är sannolikheten stor att en stor andel av enkäterna blir besvarade.

48 enkäter fördelades mellan fyra skolor och fyra förskolor och dessa fick vi svar på 33. I ett mindre antal av de besvarade enkäterna finns ett externt bortfall, några frågor har lämnats obesvarade. Vi började med att formulera frågor som skulle ge oss information angående det vi vill undersöka och sedan planera för vilka dessa enkäter kunde gå ut till. I och med att vi båda har närstående som arbetar inom både skola och förskola samt andra kontakter inom verksamheterna så kunde vi ta hjälp av dessa personer med att få ut enkäterna till så många som möjligt. Samma personer hjälpte sedan också till så vi fick tillbaka besvarade enkäter.

Urvalet av informanter bestod av pedagoger som arbetar på förskolor och skolor i en medelstor kommun i Södra Sverige. Samtliga pedagoger på de skolor och förskolor som vi

valt ut att lämna enkäter till fick inte möjlighet att svara då vi hade förväntningarna att alla inte skulle ta sig tid att svara. Trost (2012) menar att man inte alltid kan samla in information från alla i en grupp människor utan ett urval måste göras. Därför valde vi att skicka ut sex enkäter till varje skola och förskola och de svar vi fick in fick representera alla pedagoger i verksamheten. Pedagoger på sammanlagt fyra förskolor och fyra skolor har deltagit i studien.

3.3 Bearbetning och analys

Trost (2005) beskriver tre steg i analys och bearbetning av data. I dessa ingår insamlandet, tolkning och analysering. För att samla in besvarade enkäter tog vi hjälp av de personer som hjälpte oss att dela ut dem på de olika enheterna. Från det att vi delat ut enkäterna fick respondenterna en och en halv arbetsvecka på sig att besvara dem.

Vi bearbetade enkäterna genom att först läsa genom de svar respondenterna lämnat, detta för att få en snabb överblick om vi kunde hitta något tema eller om det som skrevs var något återkommande. Genom att jämföra de besvarade enkäterna upptäckte vi likheter och olikheter av pedagogers beredskap i hantering av barn i sorg beroende på om man arbetar i förskolan eller i skolan. Dessa likheter och olikheter valde vi sedan att tolka, bearbeta och analysera i vår analys- och resultatdel. Enkäterna delades upp utifrån olika kategorier. Exempel på kategorier var; ålder på barn i gruppen inom vilken pedagogen arbetar, antal år inom yrket och vilka svarsalternativ som uppgivits i enkätens kryssfrågor. Detta tillvägagångssätt gjorde det möjligt att urskilja det som var målet med undersökningen, nämligen att se om det fanns skillnader mellan pedagoger i förskolan och pedagoger i skolan i hur rustad pedagogen upplever sig vara i möte med barn i sorg? Genom att studera de svarsalternativ som fyllts i kunde slutsatser dras i hur väl rustade pedagoger upplever sig vara inför möte med barn i sorg.

3.4 Realibilitet och validitet

Med termen realibilitet menar Trost (2005) att det handlar om trovärdigheten i en studie. Som forskare handlar detta om i vilken utsträckning jag förmår visa att det forskningsresultat jag kommit fram till grundar sig på träffsäkra och trovärdiga data och analyser. Begreppen tillförlitlighet eller pålitlighet kan också kopplas till realibilitet. Med termen validitet avses främst om man faktiskt undersöker det som avses undersökas.

Vårt urval av informanter representeras av pedagoger inom förskola och skola och alla som medverkat har fått besvara samma frågeformulär. Urvalet av deltagare i vår undersökning är relevant i förhållande till de forskningsfrågor vi ställt, vilket vi anser ger en hög realitet. De informanter som deltagit i undersökningen finns dessutom representerade på flera olika ställen, vilket också bidrar till en trovärdighet i det vi har undersökt.

När det gäller validiteten i vår undersökning är det just forskningsfrågorna vi har utgått från när vi sammanställde enkäten. Eftersom vi kunde analysera svaren vi fick in och koppla dessa till våra forskningsfrågor anser vi att undersökningen hade en hög validitet. Dock upptäckte vi att några frågor kunde ha tagits bort, såsom ålder och kön och utbildning eftersom dessa visade sig sakna betydelse för det vi undersökte.

3.5 Etiska principer

När forskning bedrivs finns vissa etiska regler som bör följas, dessa beskrivs i *Forskningsetiska principer* (2002). De forskningsetiska principer som bör gälla mellan forskare och undersökningsspersoner indelas i fyra huvudkrav vilka är informationskravet, samtyckeskravet, konfidentialitetskravet och nyttjandekravet. Informationskravet innebär att den som deltar i undersökning ska veta att deltagandet är frivilligt samt av vilken anledning forskandet bedrivs. Personen ska också informeras om vem som ligger bakom undersökningen samt få kontaktuppgifter till denna. Detta är något vi la vikt vid i det brev som inledde enkäten vi delade ut, där informerades personerna om vem enkäten kom från, vad undersökningen gick ut på och också kontaktuppgifter till oss. Nästa krav är samtyckeskravet vilket innebär att undersökningsspersonen måste ge sitt samtycke till att delta i undersökningen, eftersom vi inte lämnade ut enkäterna personligen utan gav några stycken till varje förskola/skola med en önskan om att någon skulle fylla i den så får denna undersökning anses som helt frivillig. Vi hade heller inga personer med i undersökningen som inte nått myndig ålder och behövde alltså inget godkännande från någons vårdnadshavare. Konfidentialitetskravet innebär att alla personer i undersökningen har rätt att vara anonyma vilket de också var i vår undersökning. Enkäterna delades ut och returnerades i ett kuvert tillsammans och inga namn eller andra uppgifter som kunde härleda till undersökningsspersonen fanns med bland frågorna i enkäten. Till sist finns nyttjandekravet vilket innebär att uppgifterna som kommer fram i dessa enkäter enbart får användas till den

aktuella undersökningen, detta är något vi muntligt talat om för de personer som hjälpte oss med att dela ut enkäterna.

4. Resultat och analys

I följande kapitel redogörs för vad undersökningen resulterat i samt analys av inkommande svar. Vi kommer att visa hur vi har uppfattat informanternas medvetenhet om de aktuella krisplaner som finns på de enheter som finns representerade i vår undersökning. Därefter följer en beskrivning och analys av på vilket sätt sorg kan hanteras utifrån de fallbeskrivningar som fanns med i enkätundersökningen. Kapitlet avslutas med hur informanterna ser på behovet av fortbildning i ämnet barns sorgearbete.

4.1 Medvetenhet om krisplanens innehåll

Krisplan finns på samtliga undersökta enheter och flertalet av informanterna finner den relevant. Majoriteten av dem som anser krisplanen är relevant saknar kunskaper om innehållet i krisplanen. Argument som erhålls i frågan varför krisplanen är relevant eller inte är till exempel *"Vi har inte behövt använda den så det är svårt att säga"*, ett annat är *"Tror det men vi har inte uppdaterat oss i den på ett tag"*. Fler liknande argument eller frånvaro av argument kan tolkas som att pedagogerna i fråga faktiskt inte vet om den är relevant eller inte trots att detta är något de har uppgett i tidigare fråga. Enligt Dyregrov (2006) är det viktigt med en mental krisberedskap för personalen vilket medverkar till en god förmåga att hantera kriser på ett effektivt sätt. Undersökningen visar att det råder brister i denna mentala beredskap med tanke på att kunskaper kring krisplanernas innehåll i många fall saknas.

Bara en liten del av informanterna har behövt använda sig av krisplanen med anledning av att barn har drabbats av sorg genom dödsfall. Det är också dessa informanter som visar viss kunskap om krisplanens innehåll. Argument som ges i dessa fall varför krisplanen är relevant är exempelvis att det finns en medvetenhet om information om *"hur man ska bete sig"*, det vill säga en manual över hur en arbetsgång kan se ut, vilka personer man kan ta hjälp av och kontaktuppgifter till dem är andra argument som ges. Dock uppges i de flesta fall inte någon konkret och detaljerad information på olika tillvägagångssätt. Dyregrov (2006) ger exempel på vad som bör finnas med i krisplanen för att personalen en medvetenhet kring

tillvägagångssätt i konkreta situationer. Några av dessa exempel är: ”dödsfall bland barn eller personal”, ”dödsfall i barns närmaste familj” och ”elevs självmord” (Dyregrov 2006:119).

Samtliga pedagoger i skolan uttrycker medvetenhet om vem de ska vända sig till om de behöver stöd och hjälp i att hantera ett barns sorg. I förskolan däremot uppger mindre än hälften att de vet vart de ska vända sig. I undersökningen uppger flertalet informanter att krisplanen är uppdaterad, men ger inga exempel på hur. Flera uppger dessutom att det är rektorn tillsammans med en krisgrupp som sköter arbetet med att uppdatera krisplanen. Det är alltså vanligt att bara en liten del av pedagogerna är delaktiga när det gäller framtagandet av en krisplan. Detta är något som enligt Dyregrov (2006) kan fungera bra men denna grupp måste också förmedla innehållet och sin kunskap till resten av kollegiet. Det går inte i skapandet av planen bara kopiera någon annans krisplan eftersom planen måste baseras på hur den aktuella skolan/förskolan och dess omgivning ser ut. I planen ska det finnas med kontaktuppgifter till personer som kan bli aktuella att kontakta vid en kris. Trots det, så visade alltså undersökningen att majoriteten av förskolans pedagoger inte vet var de ska vända sig om behovet finns.

4.2 Pedagogers hantering av barn sorgearbete

I enkätens fallbeskrivningar efterfrågas hur pedagogerna skulle agera beroende på vem i barnets närhet som har gått bort. Syftet med detta var att undersöka om man agerar annorlunda i dessa avseenden. Innehållet i de exempel som tas upp behandlar dels om dödsfallet har varit oväntat eller inte, dels vilken relation barnet har till en bortgångne. Slutsatsen som kan dras är att i både förskola och skola anses det viktigt med närhet och att finnas till. Dock finns en skillnad i bemötande och agerande mellan förskolan och skolan. Lyhördhet och att lyssna på barnet anses viktigt i båda verksamheterna. I enkäten ges en fallbeskrivning som berör en systers bortgång genom självmord med efterföljande fråga om hur pedagogen skulle agera. En slutsats kan här dras, förskolan samtalar inte kring det inträffade någon större utsträckning. Däremot är pedagogerna öppna för samtal då behovet uppstår hos det drabbade barnet eller hos övriga barn i barngruppen, det vill säga samtal sker först efter barnens initiativ. I skolan däremot tar pedagogen i större utsträckning initiativ till samtal. I båda verksamheterna anses det viktigt att föra en dialog med det drabbade barnets vårdnadshavare. Detta stämmer väl överens med Dyregrovs (2006) uppfattning om var vikten bör läggas vid uppföljning av fall där barn drabbats av sorg. Han menar att för yngre barn bör

vikt läggas vid att informera vårdnadshavare i första hand medan äldre barn klarar av att ta emot mer detaljerad information.

I skolan anses det viktigt med samtal i samtliga av de fallbeskrivningar som uppgivits i enkätundersökningen, det har mindre betydelse vem i barnets närhet som har avlidit. I förskolan läggs större vikt kring samtal i den fallbeskrivning som rör en pedagog i verksamheten som har gått bort. I detta fall uppger majoriteten av informanterna från både förskola och skola att situationen skulle hanteras genom att anordna minnesstunder eller minnesrum för den bortgångne med ljus, svag musik och ett foto. Det framgår inte i undersökningen om dessa ritualer är något som beskrivs i krisplanen. Dyregrov (2006) påpekar även att val av rituella handlingar i uppföljningen av dödsfall är en punkt som bör finnas beskriven i krisplanen. Av de informanter som inte uppger att de skulle agera genom att minnas den bortgångne med ljus, musik och foto är flertalet pedagoger som arbetar i förskolan med barn i åldersgruppen 1-3 år. De menar att dessa barn mår bäst av att förskolan fortsätter att fungera som vanligt samt att barnen möter olika personal hela tiden så de skulle förmodligen inte reagera jättemycket då de är så små. Tyngdpunkten läggs istället på att informera föräldrarna. Detta stämmer väl överens med vad exempelvis Gyllenswärd (1997) skriver, det vill säga att mindre barn inte har någon direkt uppfattning om vad döden innebär och kan inte förstå vad alltid och aldrig innebär. Därför är det relevant att ta det så enkelt som möjligt med små barn men så klart svara så gott det går på direkta frågor. Dessa pedagoger agerar precis så som Andersson (1995) förespråkar, alltså att vi ska finnas nära men också låta verksamheten vara så mycket som vanligt som det är möjligt eftersom detta skapar trygghet hos barnet. Mycket har redan förändrats så det är viktigt att så långt det går låta barnet i alla fall i skolan/förskolan få behålla sina vanliga rutiner.

I det tredje fallet efterfrågas pedagogen hur hen agerar då en morfar mist livet och barnet drar sig undan alltmer. Ett stort antal av de informanter som arbetar i skolan uppger att de skulle samtala med eleven och dess föräldrar i detta fall. Flera av lärarna uppger dessutom att kontakt med kurator eller skolsköterska för att erbjuda samtalsstöd kan vara ett alternativ för att stötta eleven. I förskolan uppger ett mindre antal informanter att de skulle inbjuda till samtal medan ett större antal ger exempel på att de skulle läsa böcker kring ämnet och stötta barnet genom ”att vara trygg och stabil och försöka vara med i leken”.

Genom dessa fallbeskrivningar kunde det ses att pedagogerna skulle agera olika beroende på vem i barnets närhet som gått bort, vilket också stämmer väl överens med litteraturen. Dyregrov & Raundalen (1995) menar att barns reaktioner och risk för posttraumatisk stress varierar beroende på vem som gått bort samt hur chockartad upplevelsen var för barnet. Ett nära samarbete med hemmet är också något som visat sig vara viktigt för att göra det bästa för barnet. Flertalet av de informanter som deltagit i undersökningen uppger att de anser att det är viktigt att samtala med både det drabbade barnet och dess familj för att få en uppfattning av hur bemötandet ska ske när barnet återvänder till skolan.

4.3 Fortbildning

De allra flesta av informanterna som deltog i undersökningen uppger att de har erfarenhet av barn i sorg. Vi drar slutsatsen att erfarenheten kring ämnet är relaterat till händelser som skett på det privata planet, eftersom enbart ett fåtal uppger att de behövt använda sig av aktuell krisplan. Nästan alla av deltagarna uppger dessutom att de tycker att det vore bra med fortbildning kring barns sorgearbete. Dyregrov (2006) menar att krisplanen bör innefatta information om olika reaktioner som medföljer sorg och kris. Detta skulle exempelvis kunna vara upplysningar om krisens olika faser som vi nämnde i inledande kapitel där framförallt barns reaktioner i olika åldrar kan ses som relevant. Vår uppfattning är att det är just kring dessa frågor som informanterna saknar kunskaper eftersom mer fortbildning kring ämnet är önskvärt. Kännedom om barns reaktioner i krisfaserna kan också anses relevant i detta avseende. Andersson (1995) beskriver till exempel att reaktioner som ilska och utagerande beteende är vanliga när barn drabbas av sorg. Det är centralt att de vuxna i barnets närhet inte blir skrämda av dessa reaktioner utan finns tillhands. Han menar att den vuxne fyller en viktig funktion genom att bara vara där utan att egentligen behöva säga så mycket. Detta är dessutom något som Croona (2003) anser är viktiga förutsättningar för ett gott bemötande där värden som förståelse, värme och engagemang anses som viktiga.

Ett stort antal av informanterna menar att de skulle vara intresserade av fortbildning inom ämnet barn och sorg, detta trots att de allra flesta faktiskt verkar agera just på det sätt som i många fall beskrivs i litteraturen. Vad Lundmark (2009) anser att pedagogen ska göra handlar egentligen om att vara en bra medmänniska och finnas där för barnet vilket också är det som pedagogerna gör. De agerar alltså på rätt sätt men anser sig inte ha kunskapen om varför de

gör på detta sätt utan anser sig behöva mer fortbildning. Även Dyregrov (2006) menar omsorg och medmänsklighet är något som kan underlätta för barnet i sorgehanteringen.

Av de som deltagit i vår studie har samtliga utbildning inom den verksamhet där de arbetar. Övervägande del har dessutom många års erfarenhet av yrket. Inom skolans verksamhet uppger övervägande del med lång arbetslivserfarenhet att de inte upplever att det är svårt att tala med barn om döden. Vi upptäckte dock att av den andel som tycker att det är svårt att tala om döden med barn och som arbetar inom skolan har övervägande del erfarenhet inom yrket som motsvarar tio år eller mindre. Inom förskolan har samtliga informanter erfarenhet inom yrket som motsvarar 15 år eller mer. Hälften av dessa anser att det är svårt att tala med barn om döden. Sammantaget om vi tittar på samtliga informanter som deltagit i undersökningen kan se att cirka hälften anser det vara svårt att tala med barn om döden.

5. Diskussion

I detta kapitel kommer vi att föra en diskussion med utgångspunkt från den analys vi tidigare genomfört. Kapitlet delas in i resultatdiskussion och metoddiskussion. Vi kommer här att försöka förklara varför våra resultat ser ut som de gör och diskutera vilka konsekvenser dessa kan få.

5.1 Resultatdiskussion

I undersökningen har slutsatsen dragits att många av de pedagoger som besvarat enkäterna saknar kunskaper kring innehållet i de aktuella krisplaner som finns då det gäller bemötandet av barn som drabbats av sorg. Vi anser att detta borde påverka beredskapen på ett negativt sätt. Som pedagoger kan vi troligen aldrig vara fullt förberedda inför situationer där barn drabbas av sorg, men förutsättningarna borde vara bättre om en viss handlingsberedskap finns och en medvetenhet kring krisplanen. Vi upptäckte dessutom att de informanter som hanterat situationer där barn drabbats av sorg också visar en större medvetenhet kring krisplanens innehåll. Vi tolkar detta som att det är först då krisen är ett faktum som man också tar del av vad som står i krisplanen. Vi menar i likhet med Mathiasson (2006) i mötet med barn i sorg är det centralt med viss förberedelse och kunskap kring detta innan det inträffar. Vi tror därför att det är avgörande att tid avsätts så att samtliga pedagoger på en arbetsplats är med och diskuterar och tar del av krisplanens innehåll. Det är inte ovanligt att en krisgrupp tar fram en krisplan i verksamheten. Vi anser att detta kan vara en bra lösning men vi menar precis som Dyregrov (2006) att det är viktigt att samtliga pedagoger i verksamheten blir upplysta om innehållet.

Undersökningen visade dessutom att i förskolan finns en sämre medvetenhet kring vem man ska vända sig till då ett barn drabbats av sorg. Vår slutsats är att detta möjligen skulle kunna bero på att fler yrkesgrupper såsom kuratorer och skolsköterskor finns representerade på arbetsplatsen inom skolan. Pedagogerna i skolan träffar dessa personer regelbundet, till exempel vid elevvårdskonferenser. Inom förskolan i den kommun där vår undersökning genomförts finns inte kontakten med dessa yrkesgrupper eftersom dessa inte är knutna till verksamheten. Detta skulle enligt vår uppfattning kunna leda till att de pedagoger som arbetar inom förskolan inte har handlingsberedskap i samma utsträckning som de pedagoger som arbetar inom skolan. Vi anser i likhet med Mathiasson (2006) att då ett barn drabbats av sorg är det viktigt med en genomtänkt planering som genomsyras av stöd av andra kollegor

eftersom ingen ska behöva handskas med detta ensam. Vi anser dessutom att det är grundläggande att känna trygghet i den hjälp som finns att tillgå i form av hjälp av experter och veta vart man kan vända sig då behovet av stöd finns. Vi menar dock att läraren har en central roll att möta barnet i dess sorgearbete eftersom hen känner barnet sedan tidigare och har kunskap om hur barnet fungerar som individ. Denna kunskap är viktig och som utomstående är det omöjligt att ha samma kännedom om barnet.

Undersökning visade att cirka hälften av de som deltog ansåg att det är svårt att tala med barn om döden. Skillnaderna mellan förskola och skola var dock att inom skolan kunde vi se att antal år inom yrket hade en större betydelse än vad det hade i förskolan när det kommer till hur rustade pedagogerna är inför att tala om döden med barn. Vi anser att sorgehantering med barn borde vara något som ingår i lärarutbildningen, kanske kunde detta bidra till att rusta blivande lärare på ett bättre sätt. Vi anser att vi inte har fått möta något som har med barn och sorgehantering att göra under vår utbildning. I likhet med Ekvik (1993) menar vi att en lärare har svårt att bistå med det stöd som är nödvändigt om hen själv inte har förmågan att sätta ord på sina känslor och tala med barn om döden.

Som svar på frågan, *hur väl rustade känner sig pedagoger inom skola/förskola inför att möta barn i sorg*, har vi dragit olika slutsatser av vår studie. Vi kunde se att i de flesta fall agerar informanterna på ett sådant sätt som anges i litteratur och forskning. I detta avseende kan dessa anses väl rustade, men det grundar sig snarare på egen erfarenhet och intuition som genomsyras av medmänsklighet och lyhördhet än på kunskaper som grundar sig på aktuell forskning inom ämnet. Anledningen till att vi drar denna slutsats är framförallt att de flesta informanter anser sig behöva mer fortbildning inom barns sorgearbete. Ytterligare en anledning till denna slutsats är det faktum att vi kunnat se att de flesta saknar kunskaper kring innehållet i de krisplaner som finns på respektive enhet. Vi tolkar detta som att arbete kring krishantering inte är något som sker fortlöpande. Om det finns fortlöpande arbete kring detta har vi dragit slutsatsen att det är mindre grupper som arbetar med detta utan att samtlig personal involveras. Att använda sig av krisgrupper kan vara ett fungerande system men övrig personal måste informeras och uppdateras i arbetet. Enligt Ekvik (1993) skulle till exempel alla skolor ha nytta av en organiserad planeringsdag för att tillsammans komma fram till hur arbetet kring barn och sorg ska fungera. Det fungerar inte att kopiera andras krisplaner eftersom de förutsättningar som råder kan se olika ut beroende på vilken skola eller förskolan man befinner sig.

Som svar på vår andra fråga, *finns det skillnader mellan pedagoger i förskolan och pedagoger i skolan i hur rustad man känner sig att möta barn i sorg* kan vi konstatera att dessa finns. Det handlar främst om att pedagoger inom förskolan saknar kunskaper om vem de ska vända sig till då de behöver stöd i arbetet med barn och sorg. Vi tror att det är en avgörande faktor att på skolorna finns andra yrkesgrupper representerade såsom kuratorer och skolsköterskor. Vi upptäckte också skillnader i hur pedagogerna inom de olika verksamheterna agerar i olika situationer då barn drabbas av sorg. Vi drar slutsatsen att detta beror på att bemötandet ser olika ut beroende på ålder och mognad hos barnet. Sorgen ser olika ut under olika utvecklingsperioder (Gyllenswärd 1997). Detta är alltså något som visar sig i den undersökning vi har genomfört. Exempel på detta är att inom skolan läggs fokus på samtal med barnen i betydligt större utsträckning än vad görs i förskolan. I förskolan anses det viktigare att försöka anpassa verksamheten på ett sådant sätt att allt är som det brukar vara för att skapa trygghet hos barnen.

5.2 Metoddiskussion

Att använda sig av en enkätundersökning på det sätt som vi gjorde var fördelaktigt i det avseendet att vi snabbt fick ut våra enkäter till de personer som kunde tänkas delta. Vi fick dessutom tillbaka dem relativt snabbt. Däremot hade vi hoppats på en betydligt större deltagarfrekvens än vad som blev fallet. Eventuellt berodde detta på att frågorna ansågs svåra att besvara, men även den arbetsbelastning som råder i slutet av terminen med betygssättning, omdömen och utvecklingssamtal kan ha påverkat att det varit svårt att hitta pedagoger som varit villiga att ställa upp.

Nackdelen med vårt sätt att genomföra undersökningen är främst att vi inte har någon uppfattning av om hur informanterna upplevde våra frågor. I några av enkäterna lämnades en del frågor obesvarade, vilket kan ha berott på att de var svåra att förstå. Hade vi istället gjort intervjuer hade vi kunnat hjälpa till vid eventuella funderingar eftersom vi varit fysiskt närvarande och kunnat svara på frågor. Vi upptäckte också att vid en del svar på frågorna hade det varit en fördel om vi hade kunnat ställa uppföljningsfrågor, vilket hade varit möjligt om vi istället genomfört en intervju. Eventuellt kunde vi ha haft fler svarsalternativ i enkäten för att få en djupare förståelse för de svar vi fick.

Referenser

- Andersson, Nils (1995). *Att möta små barns sorg: en bok för förskolan*. 1. uppl. Stockholm: Rädda barnen
- Bryman, Alan (2011). *Samhällsvetenskapliga metoder*. Johanneshov: TPB
- Croona, Gill (2003). *Etik och utmaning: om lärande av bemötande i professionsutbildning*. Diss. Växjö : Univ., 2003
- Dyregrov, Atle (2010). *Barn och trauma: en handbok för föräldrar och professionella vuxna*. 2. uppl. Lund: Studentlitteratur
- Dyregrov, Atle (2006) Beredskap är inget vi har — den måste skapas. I: *När det värsta händer [Elektronisk resurs] : om krishantering i förskola och skola*. (2006). Stockholm: Myndigheten för skolutveckling. Tillgänglig på Internet: <http://www.skolverket.se/publikationer?id=1881>
- Dyregrov, Atle (1999). *Små barns sorg*. 1. uppl. Stockholm: Rädda barnen
- Dyregrov, Atle & Raundalen, Magne (1995). *Sorg och omsorg*. Lund: Studentlitteratur
- Dyregrov, Kari & Dyregrov, Atle (2010). *Det sociala nätverkets stöd vid plötslig död när livet måste gå vidare /*. Johanneshov: TPB
- Ekvik, Steinar (1993). *Skolan och elever i sorg*. Lund: Studentlitteratur
- Forskningsetiska principer inom humanistisk-samhällsvetenskaplig forskning [Elektronisk resurs]*. (2002). Stockholm: Vetenskapsrådet
Tillgänglig på Internet: http://www.cm.se/webbshop_vr/pdf/etikreglerhs.pdf
- Gyllenswärd, Göran (1997). *Stöd för barn i sorg*. 1. uppl. Stockholm: Rädda barnen
- Kide, Pär (1991). *En gång ska vi alla dö-: en bok till barn och föräldrar om döende, död och sorg*. Solna: LIC
- Kide, Pär (2002). *Sorgen: en del av livet*. Stockholm: Fonus
- Lundmark, Ann-Kristin (2009). *Sorgens olika ansikten*. 2. uppl. Ingarö: Columbus
När det värsta händer [Elektronisk resurs] : om krishantering i förskola och skola. (2006). Stockholm: Myndigheten för skolutveckling
Tillgänglig på Internet: <http://www.skolverket.se/publikationer?id=1881>
- Läroplan för förskolan Lpfö 98*. [Ny, rev. utg.] (2010). Stockholm: Skolverket
Tillgänglig på Internet: <http://www.skolverket.se/publikationer?id=2442>
- Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011* (2011). Stockholm: Skolverket
Tillgänglig på Internet: <http://www.skolverket.se/publikationer?id=2575>
- Mathiasson, Leif (2006). *Det viktigaste är att vara närvarande*. I: *När det värsta händer: om*

krishantering i förskola och skola. (2006). Stockholm: Myndigheten för Skolutveckling
Tillgänglig på Internet: <http://www.skolverket.se/publikationer?id=1881>

Trost, Jan (2005). *Kvalitativa intervjuer.* 3. uppl. Lund: Studentlitteratur

Trost, Jan (2012). *Enkätboken.* 4., uppdaterade och utök. uppl. Lund: Studentlitteratur

BILAGA 1

Hej!

Vi heter Katrine Bergström och Matilda Lundberg. Vi läser till lärare mot förskola och grundskola de tidigare åren på Linnéuniversitetet i Växjö.

Vi arbetar just nu med vårt examensarbete där vi vill undersöka hur väl rustade pedagoger i skolans och förskolans verksamhet känner sig inför bemötandet av barn som hamnat i sorg.

Vi vore väldigt tacksamma om du ville ta dig tid att besvara frågorna i denna enkät, då den kommer att utgöra ett underlag i vårt arbete.

Frågorna på de första två sidorna i enkäten besvaras genom att kryssa i det svarsalternativ som stämmer bäst på dig.

I slutet av enkäten ges tre fallbeskrivningar där vi önskar att du så utförligt som möjligt ger en beskrivning av hur du skulle agera.

Alla besvarade enkäter kommer att behandlas anonymt.

Vid eventuella frågor eller synpunkter når du oss lättast via mail.

xxxxxxx@student.xxx.se

xxxxxxx@student.xxx.se

BILAGA 2

Kön:

Man

Kvinna

Ålder:.....

Min högsta utbildning:

Barnskötare

Förskollärare

Lärare, ange inriktning.....

Annat, vad:.....

Åldrar på de elev/barngrupper jag arbetar med:

1-3 år

3-5 år

1-5 år

6-9 år

10-12 år

Annat; vad:.....

Antal år inom yrket?.....

1. Finns det en krisplan på din arbetsplats?

Ja

Nej

2. Om det finns en krisplan, är den relevant i arbetet med barn i sorg?

Ja

Nej

3. Ange argument varför eventuell krisplan är relevant eller inte.

.....

.....

.....

.....

Svara på en av följande frågor nedan:

4a. Om det finns en krisplan, har du behövt använda den med anledning av att något barn har drabbats av sorg genom dödsfall?

Ja

Nej

4b. Om ni inte har en krisplan, har du någon gång känt behov av en?

Ja

Nej

	Stämmer helt	Stämmer delvis	Stämmer dåligt	Stämmer inte alls
5. Jag har erfarenhet av barn i sorg	☐	☐	☐	☐
6. Jag har god kunskap om barns sorgearbete	☐	☐	☐	☐
7. Döden är något jag tycker är svårt att tala om med barn	☐	☐	☐	☐
8. Jag skulle tycka att det vore bra med fortbildning kring barns sorgearbete	☐	☐	☐	☐
9. Jag vet vem jag ska vända mig till om jag behöver stöd och hjälp i att hantera ett barns sorg	☐	☐	☐	☐

Fallbeskrivning 1

Ett barn i din klass eller barngrupp har varit hemma en längre tid på grund av att dennes syster tagit sitt liv. Du har fått veta att barnet ämnar återkomma till förskolan/skolan nästa vecka.

Hur skulle du som pedagog hantera situationen när det gäller det drabbade barnet och övriga barn i gruppen och varför?

Fallbeskrivning 2

En av dina kollegor har nyligen gått bort efter en tids sjukdom. Barnen du arbetar med har haft mycket kontakt med pedagogen ifråga.

Hur skulle du som pedagog bemöta barnen i den här situationen?

Fallbeskrivning 3

Ett barn i din förskole-/elevgrupp har mist sin morfar för en tid sedan. Sedan dess har barnet dragit sig undan kompisar och blivit alltmer tystlåten?

Hur hanterar du som pedagog den här situationen och varför?

Har du något ytterligare du vill tillägga i denna enkät:.....

.....

.....

Tack för din medverkan!

